

לעיני
אמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחנכני לאהבת התורה והארץ

"כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" עיון בפירושו הראשון של רש"י לתורה

פתיחתו של רש"י לתורה, בה מעלה הוא על נס את חשיבותה של אי"י – מפורסמת מאוד. אולם למרות פרסומה הרב אין היא פשוטה כל עיקר וראוי לשוב ולהתבונן בה. כך פתח רש"י: "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ"החדש הזה לכם"¹ שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל! ומה טעם פתח בבראשית משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים'², שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים', הם אומרים להם: 'כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו'³, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנוי"⁴.

א. הנחת היסוד בשאלת רש"י

בשאלתו של רש"י מונחת הנחת יסוד שהתורה היא ספר מצוות⁵ ולכן היה ראוי שהיא תפתח במצוה הראשונה שנצטוו בה בני ישראל שהיא "החדש הזה לכם ראש חדשים"⁶. ותשובתו של רש"י היא שהתורה איננה רק ספר מצוות, אלא היא גם שטר הזכות שלנו על ארץ ישראל ולכן פתחה התורה בבראשית. דברים אלו צריכים בירור:

1) מדוע גדולה כ"כ חשיבותה של אי"י שהתורה הייתה צריכה להכתב בצורה כזו שהיא תהווה את שטר הזכות על אי"י?

2) כדי ללמדנו שהקב"ה ברא את העולם, הרי ניתן היה להסתפק בכתיבת הפרק הראשון בספר בראשית ואולי אף בפחות מזה, בפסוק הראשון בתורה, ומדוע נכתב כל הספר?

1. שמות י"ב, ב.
2. תהלים קי"א, ו.
3. מקור ביטוי זה, בספר ירמיהו כ"ז, ה, ע"ש.
4. ע"י בינחלת יעקבי שציין הרב חדי"ש בביאורו לרש"י: החלק הראשון מקורו בילק"ש בא, רמז קפז, ובתנחומא ישן בראשית יא. והחלק השני מקורו בבראשית רבה א, ג, וע"ע בסוגרים שבראש פירוש רש"י במהדורת מק"ג, וכן ב"שם הגדולים" לחיד"א, ערך "רש"י" בראשו (וי"ב ברי דוד" לרש"י, ובהערות הרב חדי"ש שם).
5. ע"י ברא"ם: "שאע"פ שכל הספרים הכתובים בתורה... אינן אלא לצורך... מ"מ עיקר התורה אינה אלא למצוותיה", וכע"ז ב"גור אריה": "ששם תורה אינו נופל אלא על מצוות התורה".
6. שאלו המפרשים: הרי בספר בראשית מופיעות שלוש מצוות: פריה ורביה, מילה וגיד הנשה (ע"י "ספר החינוך"), ומדוע כתב רש"י ש"החדש הזה לכם" היא המצוה הראשונה? ותירצו, ש"החדש הזה לכם" הוא המצוה הראשונה שנצטוו בה ישראל – כעם, בניגוד למצוות הקודמות, שבהן לא נצטווה עם ישראל, אלא אדם הראשון, אברהם אבינו ויעקב אבינו (חזקוני, טור, מהרי"ק, רא"ם, רע"ב ועוד). ויש להוסיף שרש"י רמז זאת במש"כ: "מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ולא כתב "מצוה ראשונה שבתורה".

ב. קושיית הרמב"ן על שאלת רש"י ותירוץ

על שאלת רש"י "לא היה צריך להתחיל התורה – בבראשית ברא אלוקים – אלא מהחדש הזה לכם" כבר כתב הרמב"ן: "ויש לשאול כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלוקים, כי הוא **שורש האמונה**! ושאינו מאמין בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל!"

עולה מדברי הרמב"ן – בניגוד להבנה הקודמת בשאלת רש"י – שהתורה איננה רק ספר מצוות, אלא התורה היא ספר **האמונה והמצוות** וכל המקיים מצוות ללא אמונה אין שום ערך למצוותיו! כיוון שכך, הרי אין מקום לשאלת רש"י שהתורה תפתח ב"החודש הזה לכם", שהיא **מצוה** ראשונה שנצטוו ישראל, אלא הייתה התורה צריכה לפתוח במה שפתחה: "בראשית ברא אלוקים" שהוא **שורש האמונה**!⁷ לדעת הרמב"ן – שאלת רש"י, "לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא מהחודש הזה לכם", אינה מפני שאפשר לוותר ח"ו על הלימוד שה' ברא את השמים ואת הארץ, אלא כיוון שנאמר בעשרת הדיברות "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ",⁸ הרי משם יודעים אנו שה' ברא את השמים ואת הארץ. ושאלת רבי יצחק הייתה מדוע האריכה התורה בתיאור מעשה בראשית, הרי גם לאחר אריכות זו אין אנו מבינים מהפסוקים את מעשה בראשית, כמו שאמרו חז"ל,⁹ שאין דורשים במעשה בראשית בשניים. זאת ועוד, מדוע האריכה התורה בסיפור אדם וחווה, חטאם ועונשם ומעשי דור המבול ודור הפלגה.

ג. תשובת רש"י לפי הרמב"ן

לפי הסבר הרמב"ן, ששאלת רש"י איננה נובעת מתוך ההנחה שהתורה היא ספר מצוות, אלא בהסתמך על כך שבראית העולם ע"י ה' כתובה בפירוש בעשרת הדברות יוצא שתשובת רש"י – "ש"אם יאמרו אומות העולם לסטים אתם... הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא" וכ"ו – אינה מובנת! שהרי בשביל שנאמר לאומות העולם "כל הארץ של הקב"ה היא" וכ"ו לא היה צריך לכתוב את ספר בראשית אלא מספיק האמור בעשרת הדברות: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ", ומדוע הוצרכה התורה לכתוב את ספר בראשית?

אכן, הרמב"ן הסביר את תשובת רש"י בצורה שונה מההבנה הפשוטה בדברי רש"י, וז"ל: "ונתן רבי יצחק טעם לזה – שפתחה התורה בבראשית – כי התחילה התורה בבראשית ברא אלוקים וסיפור כל ענין היצירה עד בריאת האדם ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו. וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו עד שגרש אותו חטאו משם. ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעם – חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות... אם כן הוא משפט האלוקים בארץ מעולם". דהיינו, בשביל שנוכל לומר שכל הארץ היא של הקב"ה וברצונו הבלתי מובן לנו הוא עושה בה כטוב בעיניו ניתן היה להסתפק בפסוק האמור בעשרת הדברות "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ",⁸ אבל התורה האריכה בסיפור מעשי אדם הראשון ודור המבול ודור הפלגה כדי

7. עיין גם בדברי הרמב"ן, בהקדמתו לספר בראשית, שם באר את הפסוק שאמר ה' למשה בסי'פ משפטים: "עלה אלי ההרה והיה שם, ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" – "כי ילוחות האבן יכלול... עשרת הדברות, 'והמצוה' – מספר המצוות כולן, עשה ולא תעשה. אם כן, והתורה יכלול הספורים מתחילת בראשית, כי הוא **מורה** האנשים בדרך, בענין **האמונה**".

8. שמות כ', יא.

9. חגיגה פ"ב, מ"א.

ללמדנו את הנהגתו המוסרית של הקב"ה את עולמו: חטא גורר עונש ופעמים רבות העונש הוא גירוש האדם או האומה ממקומם.¹⁰

לפי זה מובן מדוע הותר לבני ישראל בזמן יהושע לגרש מכאן את שבעת העמים – בגלל חטאם! וכמו שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים "ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עוון האמורי עד הנה".¹¹ וכן בדורנו, יכולים אנו לשוב ולכבוש את א"י מפני שא"י שלנו היא ורק "מפני חטאינו גלינו מארצנו",¹² אך ה' הבטיח לנו ששוב¹³ וכעת אנו שבים!¹⁴

נסכם את הנאמר עד כה: מדברי רש"י והרמב"ן עולות הנקודות הבאות:

- 1) התורה איננה רק ספר מצוות אלא ספר האמונה והמצוות.
- 2) המקיים מצוות ללא אמונה אין שום ערך למצוותיו.
- 3) גלות עמים ממקומם אינה נעשית באופן שרירותי או מקרי, אלא בהנהגה מוסרית שחטא גורר עונש.
- 4) טענתנו על ארץ ישראל איננה רק "הקב"ה ברא את הארץ ועושה בה כטוב בעיניו – ברצונו נותנה לאומה זו וברצונו נוטלה מהם ונותנה לנו", אלא "הקב"ה לקח את א"י מידי שבעת העמים בגלל חטאם ונתנה לנו".

ד. כנען – עבדו של שם

דברים אלו של הרמב"ן עד כה התייחסו להנהגת ה' את עולמו באופן כללי, ללא התייחסות ישירה לזכותנו על ארץ ישראל. והוסיף הרמב"ן ביחס לארץ ישראל: "וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות הישוב – ארץ ישראל – אבל יירשה עבדי ה' זרע אוהבו!"

10. יש לשים לב שאת הכחדת דור המבול ג"כ כינה הרמב"ן "גרוש": "אנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו!"
11. בראשית ט"ו, טז.
12. מתוך תפילת המוסף לימים טובים.
13. במקומות רבים בתורה, בנביאים ובכתובים. עיי' ספר "משמיע ישועה" לר' יצחק אברבנאל, (בסוף חלק ג' בפירושו לנביאים ולכתובים), שם פרט את הנבואות וביארן. ועיי' ברמב"ם, בהלכות מלכים פי"א, ה"א וה"ב. ועיי' בספר "ציניף מלוכה" לרב משה צבי נריה שליט"א, עמ' 228 הערה 13, שמלך אנגליה ג'ורג' החמישי אמר לד"ר וייצמן לאחר הצהרת בלפור: "כתוב בתורה כי עתידים בני ישראל לשוב לארצם (דברים ל', ג-ה) ואני שמח מאוד שממלכתי תסייע לכך". ועיי' עוד בעמ' 227: "בחלקה של אנגליה נפל כבוד גדול: קבענו מן התנ"ך דף אשר עליו חרותה הנבואה העתיקה ביותר ועל השטר של האלקים הוספנו את ערבותו של העם האנגלי" (קולונל סקוט מגילת הגדוד עמ' 231). גם הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל בהקדמתו לחוברת "ארץ ישראל – נחלת עם ישראל" (הוצאת "נצח", בני ברק, תשכ"ט) עמ' יא הביא ציטוט זה ושם הביא את המשכו: "לחתימה כזו אין האומה האנגלית – יכולה להתכחש".
14. הרא"ם הביא את דברי הרמב"ן וכתב שדבריו אינם מסכימים לדברי רש"י, בגלל שהרמב"ן לא התייחס בתשובתו לסיפור בריאת העולם, אלא רק לחטא אדם ועונשו, חטא דור המבול ועונשו וחטא דור הפלגה ועונשו. גם בספר "אדרת אמונה" עמ' 303-305 כתב שהרמב"ן חולק על רש"י. אבל מלשון הרמב"ן משמע, שהוא בא לבאר את דברי ר' יצחק, שהביא רש"י. גם ה"נחלת יעקב" כתב, שדברי הרמב"ן מתאימים לדברי רש"י, וגם הרא"ם עצמו הסביר את רש"י, בפירוש אחד, בדומה לרמב"ן על חטאי הדורות ועונשם [אלא שהוסיף זאת על גבי בריאת העולם, והשגתו על הרמב"ן הייתה, שהרמב"ן התעלם בתשובתו מבריאת העולם]. ועיי' גם ב"גור אריה" למהר"ל, שביאר את רש"י בדומה לרמב"ן (בלא להתייחס להערת הרמב"ן). ועיי' בספר "משיח אלמים" על פרש"י לתורה (לר' יעקב כלף ממגורשי ספרד) שכתב: "אם משום יכת מעשיו הגיד לעמו היה די באומריו כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ יש לתרץ: האמת כי זה יספיק לאנשי התורה... אבל... אינה כ"כ טענה חזקה לנצח אויבינו כשהכתוב ואמר דרך כלל כמו שיאמר אותו דרך פרטיו ופרטיו כמו שפרש בכאן בפרשת בראשית יום ראשון ברא זה ויום שני ברא זה. כי בהזכרת הפרטים יתחזק הספור... ולזה היה צריך להאריך בענין מעשה בראשית".

בנקודה זו הוסיף הרמב”ן במקום אחר: ¹⁵ ”ונכתבה זאת הפרשת – של השתכרות נח וראייתו על ידי חם וקללתו את כנען – להודיע כי בחטאו היה כנען עבד עולם וזכה אברהם בארצו”. ועוד כתב הרמב”ן: ¹⁶ ”ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם כמו שנאמר 'בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל'. ¹⁷ אבל נתנה הקב”ה בעת הפלגה לכנען **מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל** כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד”.

אלא שלפי זה מתעוררת שאלה על רש”י: היאך יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם? והלא כתוב: ”עבד עבדים יהיה לאחיו”, ¹⁵ ומה שקנה עבד קנה רבו! שאלה זו שאלו רבים מהפרשנים ¹⁸ אבל הרמב”ן לא שאל אלא כתב: ”וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות הישוב אבל ירשוה עבדי ה' זרע אוהבו”. דהיינו הגויים שאינם יודעים את האמור בתורה יאמרו לנו ”לסטים אתם” אבל אנו נוכל לומר להם שהארץ שלנו גם בגלל שהארץ של הקב”ה וגם בגלל שכנען עבד לנו. ואע”פ שרש”י לא כתב תשובה זו, רש”י כתב תשובה אחת והרמב”ן כתב תשובה נוספת.

אמנם היו בין מפרשי רש”י שלא כתבו כן ותירצו שטענת הגויים היא שכנען אינו עבד רק לישראל, אלא גם לשאר בני שם וכן לבני יפת ומדוע ישראל לקחו לעצמם את כל ארץ ישראל. ועל כך ענה רש”י ”כל הארץ של הקב”ה היא ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה – כולה – לנו” ¹⁹.

יש להעיר, שלפי זה, לכאורה קשה מדוע כתוב ”שכבשתם ארצות שבעה גוים! היה צ”ל: ”שכבשתם כל נחלת שם ויפת”! ויש לומר שהכוונה היא, מדוע כבשתם ארצות **שבעה** גוים ולא כבשתם רק את חלקכם.

15. בראשית ט', כה-ז.

16. בפירושו לבראשית י', טו.

17. דברים ל”ב, ת, ונראה שהרמב”ן ביאר את הפסוק, כמו שביאר רבנו יוסף בכור שור (ובעקבותיו החזקוני ובעלי התוס’): –

”בהנחל עליון גויים” – ”שהנחיל לכל אומה ואומה נחלתה”.

”בהפרידו בני אדם” – ”בדור הפלגה, שהפרידם וחלק כל אחד ואחד למקומו”.

”יצב גבולות עמים למספר בני ישראל” – ”ברר נחלה לשנים עשר שבטים, שעדיין לא נולדו השבטים, והציב גבולות עמים, שמסר לשנים עשר בני כנען את ארץ ישראל. שהם – בני כנען – עבדי בני שם. ולא רצה למסרה לשאר אומות, שלא יערערו עליה, אלא מסרה לעבדה, לבני כנען, שאינם יכולים לערער עליה כלום, דמה שקנה עבד קנה רבו. ושמרו אותה עד שבאו אדוניהם ונטלו אותה מידם. כי בני כנען, עבדים לבני שם, דכתיב 'ברוך ה' אלקי שם ויהי כנען עבד למו...’, ובני כנען שנים עשר היו, דכתיב (בראשית י', טו-יח): 'ויכנען ילד את צידון בכור ואת חת ואת היבוס ואת האמורי ואת הגרגשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי, והם י”א. וואחר נפוצו משפחת הכנעני, שאחת מן המשפחות נחלקה לשנים ויצאו מהם הפריזי, שאינם מנויים כאן – הרי י”ב, והם למפרע בניו, ולכך התקין נחלתם”. א”כ, לפי רבנו יוסף בכור שור (ובעקבותיו, כאמור, מפרשים רבים), הנחיל ה' את ארץ ישראל דווקא לכנען ולא לשום אומה אחרת, בגלל שכנען עבד לנו ולא יוכל לטעון שא”י שלו, בניגוד לאומות אחרות, שאילו היו יושבות בארץ, היו יכולות לטעון שא”י שלהם. וע”ע ברד”ק בראשית י', יט, ובחזקוני שם י', טו.

18. טור, חזקוני, ריב”א, רע”ב, רא”ם, גו”א, לבוש ועוד.

19. טור, חזקוני, ריב”א, רע”ב, רא”ם ו”משכיל לדוד”.

ה. כנען כבש את הארץ מידי שם

עוד הקשו על רש"י, שרש"י עצמו כתב בפרשת לך לך: ²⁰ "והכנעני אז בארץ — היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו". לפי זה שוב אין מקום לטענה "לסטטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים", שהרי הם גלוה מאתנו! וכמו שכתב שם רש"י: "לפיכך ויאמר ה' לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת" — עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם! ותירץ הרא"ש שהטענה של אוה"ע היא מדוע לקחנו את כל חלקו של שם ולא נתנו לשאר בני שם את חלקם ²¹. ועל כך כתב רש"י שלכן פתחה התורה ב"בראשית ברא אלוקים".

ו. מדוע נכתב המשך ספר בראשית

גם על דברי הרמב"ן, שביאר שהתורה באה ללמדנו את סדר הנהגת ה' את עולמו באופן שחטא גורר עונש ולעיתים העונש הוא גלות, וכן שכנען מקולל ונמכר לעבד, יש לשאול לכאורה, שמספיק היה לכתוב את שתי הפרשות הראשונות בספר בראשית ומדוע היה צורך בכתיבת המשך הספר וכן בכתיבת תחילת ספר שמות ²². לגבי חלק מהדברים הכתובים בפרשות לך לך, וירא, חיי שרה, תולדות ויצא, התשובה פשוטה: בשתי הפרשות הראשונות בספר בראשית טרם שמענו לא על עם ישראל וחשיבותו, ולא על ארץ ישראל וחשיבותה, ולא על הקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל! רק בפרשת "לך לך" מתוודעים לנו לראשונה לאברהם אבינו כאבי האומה ²³ ולחשיבותה של ארץ ישראל, שאברהם אבינו מצטווה ע"י הקב"ה ללכת אליה, ²³ וזוכה בה להבטחות מרובות שבניו יירשוה ²⁴ ובפרשיות הבאות שומעים לנו על כך שיצחק ויעקב, אבות

20. י"ב, ו.

21. עוד תירץ הרא"ש, שיש מחלוקת בין האגדות, האם א"י נפלה בחלקו של שם, או בחלקו של חם, שכן בפירושו לפרשת "שלח" מביא רש"י את דברי הגמרא בכתובות: "וחברון, שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים", "אפשר בנה חם את חברון לכנען בנו הקטן, קודם שיבנה את צוען למצרים בנו הגדול" ומגמרא זו משמע שא"י נפלה בנחלת חם, שלא כמו שהביא בפרשת "לך לך". ודבריו בראש פרשת "בראשית" הם ע"פ גמרא זו. וע"ע בטור וברע"ב, שכתבו, מכוח סתירה זו, שרק ירושלים וסביבתה נפלו בחלקו של שם, ושאר א"י נפלה בנחלת חם, ולכן טענו אומה"ע: "לסטטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים", ולכן צריך לענות להם דווקא בתשובה הכתובה ברש"י: "כל הארץ של הקב"ה היא" וכי.

22. עי' גו"א שהקשה כעין זה.

22א. אמנם אברהם נזכר כבר בסוף פרשת נח — כאברם — אך שם הוא עדיין אינו מופיע כאבי האומה. בראשית י"ב, א.

24. 1. "וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת..." (שם י"ב, ז).

2. "ויהי אמר אל אברם... שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם... קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה" (י"ג, יד-יז).

3. "ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה" (ט"ו, ז).
4. "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. ואת הקיני ואת הקנזי והקדמני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים" (ט"ו, יח-כא).

5. "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחזות עולם והייתי להם לאלקים" (י"ז, יח).

6. "כי ברך אברך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער אויביו" (כ"ב, יז). ועי' ברמב"ן ט"ו, יז; ט"ו, יח; כ"ב, טז.

האומה, מובטחים גם הם מפי ה' שארץ ישראל תהיה של זרעם.²⁵ אך לא כל ספר בראשית עוסק בהבטחות ה' לאבותינו על ירושת ארץ ישראל ואף לא כל פרשיות לך-לך, וירא, חיי-שרה, תולדות ויצא.

ניתן ליישב זאת בכך, שמופיע בהן סיפור האנשים הקרובים לאברהם וליצחק אבותינו, שטענו, או שיכולים היו לטעון שגם להם מגיע חלק בארץ ישראל, וההסבר להיעדר זכותם בחלק מא"י הוא מפני דחייתם ע"י ה', מפאת **חוסר מוסריותם** והיותם בלתי ראויים שיקבלו בה חלק:

1) לוט — לוט יכול היה לטעון שבתוקף היותו בן אחיו של אברהם,²⁶ ובזכות התלוותו אליו בהליכתו לארץ כנען²⁷ ובירידתו למצרים²⁸ מגיע לו חלק בארץ ישראל. ואכן, רועי לוט טענו כן לפני שנולד יצחק, בחושבם שאברהם ימות בלא בנים ולוט יירש את כל הארץ.²⁹ אך גם לאחר שנולד יצחק יכול היה לוט לטעון שמגיע לו חלק בארץ. לכן מספרת התורה שלוט בחר לשבת עם אנשי סדום,³⁰ אע"פ שהם היו "רעים וחטאים לה' מאד",³¹ וחז"ל מנו לנו חטאים נוספים,³¹ וא"כ מצד התנהגותו הרעה לא מגיע לו לקבל חלק בארץ ישראל.

מאידך, מספרת לנו התורה שבזכות התלוותו לאברהם קיבל לוט נחלה כירושה מאברהם, אך לא בארץ ישראל המקודשת ביותר³² — עבר הירדן המערבי — כי אם בעבר הירדן המזרחי — בעמון ומואב, שהם בכלל ארץ ישראל המובטחת לאברהם אבינו לעתיד לבוא.³³

25. א. ליצחק: "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל..." (כ"ו, ג-ד).

ליעקב:

1. "...הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה..." (כ"ח, יג-יד).

2. "ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ" (ל"ה, יב). ועי' ברמב"ן כ"ו, ג.

ע"י בספר "צינף המלוכה" (הני"ל בהערה 13) שנשיא ארה"ב הארי טרומן שהכיר במדינת ישראל מיד לאחר הכרזתה נימק את מעשהו זה כך: "אני חונכתי על התנ"ך... ונוכחתי שנאמר בחומש שהי הבטיח ליעקב: "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך" (בראשית כ"ח, יג) וכאשר העניין הזה עלה על הפרק נזכרתי באותו פסוק ובהבטחות אלקיות אחדות שניתנו ליהודים על ארץ ישראל... ואמרת לעצמי: אם בכוחך לתת יד שהבטחות אלקיות אלה תתקיימנה — איזו זכות גדולה מזו יכולה להתרחש לך?" (ועי"ל בהערה 13) בשם הקולונל סקוט וע"ע בחוברת "ארץ נחלה" לרב יהודה שביב עמ' 53 בשם הקולונל מיינרצהאגן).

ב. כע"ז תירץ הגוי"א.

26. בראשית י"א, לא.

27. שם י"ב, ד-ה.

28. שם י"ג, א.

29. רש"י י"ג, ז.

29. לא מצד הדין, שכן אין בן האח יורש במקום שיש בן, אלא מצד התלוותו לאברהם במסעיו.

30. י"ג, יב.

31. שם, יג. ועיי"ש ברש"י וברד"ק.

31. ע"י רש"י בראשית פרק י"ג פסוקים ז, י, יא ופרק י-ט פסוק לג.

32. דברים ב', ט ו"ט.

33. ע"י רש"י דברים ב', ה ובראשית ט"ו, יט.

2) **ישמעאל** – ישמעאל היה בנו הבכור של אברהם אבינו ומכוח זה הוא טען שא"י מגיעה לו.³⁴ אך הכתוב מספר לנו שהוא היה "מצחק"³⁵ ופרשיי:

1) לשון עבודה זרה, כמו שנאמר בחטא העגל: ויקומו לצחק.³⁶

2) לשון גילוי עריות, כמו שנאמר באשת פוטיפר: יצחק בן.³⁷

3) לשון רציחה, כמו שנאמר באבנר: יקומו נא הנערים וישחקו לפניו.³⁸

וא"כ ודאי שלא מגיע לו שיזכה בא"י. ואכן, כאשר ראתה שרה שישמעאל מצחק, אמרה לאברהם: "גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק",³⁹ ואע"פ ש"וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו",⁴⁰ הרי ש"ויאמר אלקים אל אברהם, אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך, כל אשר תאמר אליך שרה, שמע בקולה, כי ביצחק יקרא לך זרע".⁴¹ גם קודם לכן אמר הקב"ה לאברהם: "אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק, והקימתי את בריתי אתו, לברית עולם לזרעו אחריו".⁴² אמנם "ולישמעאל שמעתך, הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו במאד מאד, שנים עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול",⁴³ אבל "ואת בריתי אקים את יצחק...".⁴⁴

ואכן אברהם אבינו שמע בקול ה' ושלח את ישמעאל מביתו,⁴⁵ ולפני מותו נתן את כל אשר לו ליצחק, ואילו את בני הפלגשים שלח אל ארץ קדם.⁴⁶ וכבר סיפרו חכמים,⁴⁷ שפעם באו בני ישמעאל ובני קטורה לפני אלכסנדרוס מוקדון וטענו שא"י שייכת גם להם, שכן גם הם בניו של אברהם אבינו, וגביהה בן פסיסא דחה את טענתם מכוח פסוקים אלו, שאברהם נתן את כל אשר לו ליצחק, ואילו לבני הפלגשים נתן מתנות, ושלחם מעל יצחק בנו, קדמה אל ארץ קדם.

3) **עשו** – עשו היה נכדו של אברהם ובנו בכורו של יצחק, ששניהם – אברהם ויצחק – הובטחו על ירושת הארץ,⁴⁸ וא"כ, עשו יכול היה לטעון שא"י מגיעה לו. אך התורה מספרת לנו שעשו ויתר על בכורתו וביזה אותה,⁴⁹ ולא הלך בדרך אביו, שנמנע אביו מלשאת אשה מבנות כנען,⁵⁰ וכן מספרים לנו חז"ל על חטאים רבים שעבר.⁵¹ ובסופו של

34. עיי רש"י בראשית כ"א, ט, שכתב: "שהיה מריב עם יצחק על הירושה... ומתשובת שרה אתה למד, שהיה מריב עם יצחק על הירושה" (ומקורו בב"ר נ"ג, יא) – וירושתו של אברהם אבינו הלא היא, בראש וראשונה, א"י, כמו שאמר לו הקב"ה: "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, לתת לך את הארץ הזאת לרשתה" (בראשית ט"ו, ז), וכן "וירש זרעך את שער אויביו" (כ"ב, ז), וכן כתב הכוזרי" (בי, יד, בתרגום אבן שמואל): "על הארץ ההיא נפלה הקנאה בין יצחק וישמעאל" ועיי"ש ב"אוצר נחמד" על הכוזרי" (מהדורת ורשא) ובפירוש הרד"ל על הפרד"א, פרק ל, אות ו.

35. בראשית כ"א, ט.

36. שמות ל"ב, ו.

37. בראשית ל"ט, יז.

38. שמואל ב' ב', יג.

39. בראשית כ"א, י.

40. שם יא.

41. שם יב.

42. בראשית י"ז, יט.

43. שם כ.

44. שם כא.

45. בראשית כא, יד.

46. שם כ"ה, ה-ו ועיי"ש באוה"י הקדוש.

47. סנהדרין צ"א, ע"א.

48. עיי לעיל הערות 24 ו-25 סעיף א.

49. בראשית כ"ה, לב-לד.

50. שם כ"ו, לד, לעומת בראשית כ"ד, ג.

51. ב"ב ט"ז, ע"ב ורש"י בראשית כ"ה, כב-כג-כד-כה-כז-כט-לד; כ"ז, ה-טו-כב; כ-ט, יא; ל"ו, ב.

דבר, ויתר עשו על איי: "ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו, ואת מקנהו ואת כל בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען, וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו."⁵² ואמנם גם עשו קיבל חלק בעבהי המזרחי,⁵³ בתחום איי המובטחת לעם ישראל⁵⁴ לעתיד לבוא, אך לא בעהי המערבי המקודש יותר.⁵⁴

לפי האמור, לוט ועשו קיבלו, באופן זמני, חלק באיי המובטחת, ממזרח לירדן. ויש לשאול, מדוע לא קיבל גם ישמעאל נחלה, באופן זמני, באיי המובטחת, ממזרח לירדן? והרי אפילו לוט, שהיה רק בן אחיו של אברהם, קיבל את ארצות עמון עצמו ומואב, וכיצד ייתכן שישמעאל, שהוא בנו של אברהם, לא יקבל?!

ואמנם רש"י כתב,⁵⁵ שלוט קיבל נחלה באיי, לא מכוח היותו בן אחיו של אברהם, אלא בגלל שהתלווה אל אברהם, ולא גילה ששרה היא אשת אברהם, "עשאו כבנו". מ"מ, ישמעאל היה בנו הממשי של אברהם אבינו, ולא רק "כבנו", וא"כ, מדוע לא קיבל גם הוא חלק באיי?

תשובה לכך, ניתן למצוא בדברי התורה, בפרשת "וירא". לאחר המשתה שעשה אברהם, בעקבות הולדת יצחק, מספרת התורה: "ותרא שרה את בן הגר המצרית, אשר ילדה לאברהם. מצחק, ותאמר לאברהם, גרש האמה הזאת ואת בנה, כי לא ירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו. ויאמר אלקים אל אברהם, אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, כי ביצחק יקרא לך זרע. וגם את בן האמה לגוי אשימו, כי זרעך הוא."⁵⁶ אי"כ, הקבי"ה אמר לאברהם, שישמעאל הוא בן האמה ולא בנו, וממילא אין הוא מקבל חלק באיי!⁵⁷ לוט – בזכות ששתק על מה שהיו אומרים על שרה "אחתי היא", עשאו כבנו של אברהם. עשו הוא בנו של יצחק. אך ישמעאל, אע"פ שהוא בנו הביולוגי של אברהם, מ"מ אינו נחשב בנו, אלא בן האמה!

נוכחנו לדעת, שעד סוף פרשת "וישלח", מסופר על ההבטחות שהבטיח הקבי"ה לאבותינו אודות ירושת איי ועל היורשים הפוטנציאליים שנדחו. בהמשך הספר מסופר על הדברים שגרמו לירידת יעקב ובניו למצרים, שדבר זה עצמו מוכיח, שהברית שכרת הקבי"ה עם אברהם, מתייחסת ליעקב ולבניו, כמו שכתב הרמב"ם: "מפורש בתורה, שזרע אברהם סתם, אינו אלא זרע יעקב בלבד, והוא מה שאמר לו ה': ידע תדע כי גר יהיה זרעך,⁵⁸ ולא נתקיים זה אלא בזרע יעקב."⁵⁹ והמהר"ל הרחיב יותר: "שהרי אמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וגוי, ולא נתקיים זה לא בישמעאל ולא בעשו, רק בזרעו של יעקב, שהיה הקבי"ה מביא אותם בשעבוד, ונתקיים

52. בראשית ל"ו, ו.

53. דברים ב', ה ורש"י שם.

54. עיי ספר "דורש לציון" – מאסף דברים לפרשיות השבוע ולמועדי השנה, הוצאת מפעל רבנים ובני תורה, שליד התנועה העולמית של המזרחי והפעל המזרחי, מהדורה שנייה תשמ"ז, עמ' 410-409.

55. דברים ב', ה.

56. בראשית כ"א, ט-יז.

57. עיי"ש בתרגום יונתן פסוק יב, וברמב"ן סוף פסוק ט', וברש"ם וברד"ק פסוק יב, ובספורנו פסוקים י, יב, יג, ובאוה"ח הקדוש פסוק יא, וברש"ם בראשית כ"ה, יב ויט וברמב"ן ובספורנו שם יט ובאוה"ח הקדוש בראשית ט"ז, ה וכ"ה, ו. ועיי קדושין פ"ג, מ"ב, ופסיקתא זוטרתא, לקח טוב, פנחס כה, יב בסופו (הפנה אליו המהדיר לספורנו, מהדורת מוסד הרב קוק) ורד"ק יהושע כ"ד, ג, ורלב"ג שם פסוק ד.

58. בראשית ט"ו, יג.

59. פיה"מ לנדרים פ"ג, מ"ט.

בהם 'וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי...'⁶⁰ ולפיכך הוצרך לכתוב כל הסיפור, שהיו ישראל בשעבוד וגאל אותם, ולפיכך נתינת הארץ הייתה לישראל, ולא לישמעאל ולא לעשו.⁶¹⁻⁶²

ז. חשיבותה של ארץ ישראל

מדוע חשובה כל כך א"י שבבילה היה צריך לכתוב את כל חומש בראשית וכרבע מספר שמות.⁶³ שאלה מעין זו שאל המהר"ל⁶⁴ אך הוסיף עליה מעט. וכך שאל המהר"ל: "ואם תאמר דאכתי קשה, דמאי ענין נתינת הארץ לישראל אצל מצוות התורה שכתוב זה בתורה?" דהיינו, המהר"ל הבין שגם בתירוצו נשאר רש"י בהבנה שעיקר התורה הוא למצוותיה בנוסף כמובן להיותה ספר האמונה ולכן שאל מה ענין נתינת הארץ למצוות התורה.

1) חשיבותה של א"י – במצוות התלויות בארץ

בתשובתו הראשונה כתב המהר"ל: "מפני שרוב מצוות התורה תלויות בארץ, שהרי תרומות ומעשרות ובניין בית הבחירה תלויות בארץ, ואם אין הארץ לישראל לא יתכן אלו המצוות כלל".

יש להעיר שהמהר"ל כתב "רוב מצוות התורה תלויות בארץ" אך הוא ציין רק חמש-שש מצוות (שתי תרומות, שנים-שלשה מעשרות ובניין בית הבחירה); נראה שכוונת המהר"ל באמרו "בניין בית הבחירה" אינה רק למצווה האחת של בניין בית הבחירה, אלא לכל המצוות התלויות בבית הבחירה, וכוונתו באמרו "רוב המצוות" היא להרבה מצוות. ואכן כתב "ספר החינוך"⁶⁴ שבגלות ניתן לקיים רק שלוש מאות ששים ותשע מצוות דהיינו שכמעט חצי ממצוות התורה אינן מתקיימות בגלות!

60. בראשית ט"ו, יד.
 61. גוי"א בראשית א', א, ד"ה לפי, וע"ע מצודת דוד ליהושע כ"ד, ד, וחיידושי הגר"י לתורה (בסטנסיל) פ"ר "תולדות", סימן כה, ו"המועדים בהלכה" עמ' רפה ספ"ז.
 62. יש לשאול מדוע זוכה ישמעאל לשבת בא"י, ובחלק המקודש יותר – בארץ ישראל המערבית, ומדוע דבר זה אינו כתוב בתורה. נראה שהדבר רמוז במסופר בתורה על כך שארץ ישראל היא ארץ כנען ויושבים בה שבעת עמי כנען, וביאר הרמב"ן, שהקב"ה הפקיד את נכסי האדון ביד העבד, עד שיגדל בן האדון ויזכה בנכסים. כך גם לגבי ישמעאל, שהרי ישמעאל הוא בן אמתה של שרה – עבד לישראל – ולכן הוא מחזיק את ארץ ישראל, עד שנבוא ונרשה. (ע"י בספורנו בראשית כ"א, יב, ובאוה"ח הקדוש, בראשית ט"ז, א, שהאריך בעבודתו של ישמעאל). ונשאלת השאלה מדוע בתקופת השבטים ובניהם הייתה א"י מוחזקת בידי הכנענים, וכעת בידי הישמעאלים; דבר זה נאמר בזוהר הקדוש והובא בספרים רבים (מהם השלי"ה הקדוש על פ"ר "לך-לך", בהג"ה הראשונה, ובי"עולת ראייה" ח"א, עמ' שצט), שהישמעאלים זוכים לשבת בארץ ישראל בזכות המילה. ועדיין יש לשאול, כיצד, בתקופת השבטים, ישבו כאן כנענים, שלא מלו את עצמם, ומדוע עכשיו צריכים לשבת בה דווקא כאלו שמלים את עצמם. י"ל, ע"פ מה שאמרו בגמרא, במסגת מגילה (י"ד, ע"א), שעד שלא נכנסו ישראל לארץ היו כל הארצות כשרות לומר שירה, ומשנכנסו ישראל לארץ הוכשרה רק א"י לומר שירה. כך גם עד שלא נכנסו ישראל לארץ, לא התקדשה הארץ עד כדי כך שישבו בה דווקא נימולים, אך מאז שנכנסו ישראל לארץ, התקדשה הארץ ואין יכולים לשבת בה זמן ארוך, אלא נימולים. אמנם, אעפ"כ, כיוון שאין הם מקיימים את מצות המילה בשלמותה – אין הם פורעים – לכן אינם זוכים לישיבה בשלמות ולהתערות בה, (שלי"ה שם, בשם הזוהר הקדוש) בניגוד לכנענים שבנו בה ערים גדולות ובצורות בשמים וכיו"ב.
 63. וע"ע ביפ"ת בר"ר א', א ד"ה מה טעם, ובספר "מעשי הי"י בראשית פ"א וב"צידה לדרך" וב"באר בשדה" לרש"י בראשית א', א.
 63 א. ני"ל בראש הערה 61.
 64. בסוף ההקדמה.

2) חשיבותה של א"י – במצוות יישוב הארץ

מהסברו של המהר"ל משתמע, שארץ ישראל היא רק כעין הכשר מצווה למצוות התלויות בארץ. על סברה מעין זו כתב הרב קוק⁶⁵ ש"קדושת ארץ ישראל אע"פ שהיא מביאה אותנו גם בחורבנה לידי כמה מצוות שאין לנו דוגמתן בחו"ל, וקל וחומר בבניינה... מכל מקום לא זהו כל עיקר מעלתה... כי עצם ישיבת ארץ ישראל מצד עצמה שקולה היא כנגד כל המצוות שבתורה!... כמו שאמרו בספרי⁶⁶ "מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיא בן חרש ורבי חנינא בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן שהיו יוצאים לחוץ לארץ והגיעו לפלטום וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקראו בגדיהם וקראו המקרא הזה וישבת בארצם"⁶⁷ וחזרו ובאו למקומם. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

ומעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה, הגיעו לצידן וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקראו המקרא הזה וירשת אותם וישבת בארצם⁶⁷. חזרו ובאו למקומם אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה." דהיינו, **שעיקר קדושתה של ארץ ישראל היא הישיבה בה בעצמה** וממילא נמשכות עם זה הזכויות של המצוות התלויות בארץ.^{67א}

נראה שגם המהר"ל לא התכוון לומר **שכל מעלתה של ארץ ישראל היא רק היותה מכשיר לקיום המצוות התלויות בארץ**, אלא שבגלל שהרבה מהמצוות אינן מתקיימות אלא בארץ כבר לא קשה מה הקשר בין נתינת הארץ לישראל לבין מצוותיה של התורה, אבל ודאי שמעלתה של ארץ ישראל היא מצד עצם קדושתה של הארץ.

3) כל המצוות – עיקר קיומן בא"י

תשובה נוספת כתב המהר"ל: **"שכל המצוות שבתורה הן שייכות דווקא בארץ"**. תשובה זו יסודה בדברי הרמב"ן שהרחיב בה במקומות רבים. בפירושו לפסוק "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרת מצותי חקותי ותורתי"⁶⁸ הביא הרמב"ן את דברי חז"ל שהאבות קיימו את כל התורה, ושאל כיצד נשא יעקב אבינו שתי אחיות וכיצד נשא עמרם הצדיק את דודתו. ותירץ הרמב"ן שהאבות קיימו את כל התורה רק בארץ ישראל **"כי המצוות משפט אלקי הארץ הם**, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום. וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה". כוונת הרמב"ן לספרי בפרשת עקב⁶⁹ על הפסוקים "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם ושמעתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם"⁷⁰ "ואבדתם מהרה – אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינים במצוות שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים. משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה: הוי מתקשטת תכשיטים

65. במבוא ל"שבת הארץ" פרק טו.

66. ראה פ.

67. דברים י"ב, כט (ועיי' ב"תורה תמימה", ועיי' בגירסת הספרי עם פירוש "מאיר עין", ובהערת הרב חדי"ש לשה"מ עם השגות הרמב"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, עמי רמו, הערה 28).

67א. עיי' ב"שבת הארץ" מה שהביא מה"כפתור ופרח" פרק י' ועיי' גם בתשובות חתי"ס חיי"ד סימן רלד.

68. בראשית כ"ד, ה.

69. סימן מג.

70. דברים י"א, יז-יח.

שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים. וכן אמר ירמיה: ⁷¹ 'הציבי לך ציונים' – אלו המצוות שישראל מצוינים בהם".

וביאר הרמב"ן ⁷² את הספרי: "והנה הכתוב שאמר 'ואבדתם מהרה... ושמתם את דברי אלה' וגו' אינו מחייב אלא בחובת הגוף כתפלין ומזוזות ופירשו בהן, כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ פי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'". ⁷² והוסיף הרמב"ן וכתב: "ולפיכך אמרו בספרי ⁶⁶: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה".

- נמצאנו למדים ששלוש מעלות לארץ ישראל בעניין המצוות, זו למעלה מזו:
- א. המצוות התלויות בארץ אינן מתקיימות אלא בארץ ישראל.
  - ב. מצוות ישיבת הארץ שהיא עצמה שקולה כנגד כל המצוות שבתורה אינה מתקיימת כמובן אלא בארץ ישראל.
  - ג. כל המצוות כולן – עיקר קיומן אינו אלא בארץ ישראל.

4) מקור חשיבותה של א"י

בדרשתו לראש השנה ⁷³ שאל הרמב"ן: "ומהו הענין הזה 'ארץ ה'! וכי אין העולם כולו ארץ ה'! הכל ברא והכל יצר והכל שלו!" וענה הרמב"ן: "יסוד הדבר הזה בפסוק שאמר ⁷⁴ 'בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, כי חלק ה' עמו וגו', והענין כי השם ברא שמים וארץ ושם כוח התחתונים בעליונים ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע... וזהו שנאמר ⁷⁵ 'אשר חלק ה' אלקיך אתם לכל

71. ל"א, כ.

72. בפירושו לויקרא י"ח, כה, ובדרשתו לר"ה, כתבי הרמב"ן ח"א עמ' רנא.
72א. ב"דברי אליהו", בפרשת "עקב", הביא את דברי רש"י בפר' "עקב" (יא, יח): "אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצוות; הניחו תפלין, עשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר הציבי לך ציונים". וכתב על כך: "...וקשה, הלא גמרא מפורשת, במסכת קדושין דף ל"ו, כל מצוה שהיא תלויה בארץ, אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ, נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ, ומרש"י ז"ל משמע פה, דמצות תפלין ומזוזות אינה נוהגת בחו"ל, רק מפני שלא יהיו כחדשים כשתחזרו לא"י, ובלאו הכי היו פטורים מזו!"

וי"ל שטעות המעתיקים לשון רש"י ז"ל בזה, כי היה כתוב ברש"י ישן רשאי תיבות ה"ת ע"מ, וחשבו כי זה הוא פירושו: הניחו תפלין, עשו מזוזות, משום דכתיב בתריה: "וקשרתם אותם לאות על ידכם וכי וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך". לזאת חשבו דהראשי תיבות הוא הניחו תפלין, עשו מזוזות, ובאמת הראשי תיבות הוא הפרישו תרומות, עשרו מעשרות ואתי שפיר, כי הן חובות הקרקע ובאמת הן פטורות בחו"ל, אך מחמת שלא יהיו חדשים כשתחזרו לא"י.

לעני"ד, לא יצאו דברים אלו מפה קדוש – הגר"א ז"ל, שכן גם הרמב"ן ציטט כן, בשם רש"י (בפירושו לדברים י"א, ו), וגם רבנו בחיי (שם) ציטט כן, בשם חז"ל, ודוחק לומר ששניהם ראו ספרים, שבהם כבר הייתה "טעות המעתיקים". ועוד, ששניהם הדגישו "כי אע"פ שאנו עושין המצוות בחו"ל, והם חובות הגוף לעשותם בכל מקום, לימדונו החכמים ז"ל, שאין עיקר עשייתן אלא בארץ הקדושה" (לשון רבנו בחיי שם, והרמב"ן האריך בזה עוד יותר, בפירושו לפרשת "אחרי מות", כמובא בפנים). וע"י גם ב"הכתב והקבלה" לפסוק זה, שהציע תיקון כזה, כמו שכתוב ב"דברי אליהו", אך לא כתב כן בשם הגר"א (אע"פ שבמקומות רבים הביא דברים בשם הגר"א, ע"י ב"מקור החכמה", שבסוף ספר "קול אליהו").

ולא עוד, אלא לאחר שהביא את ההצעה, שהיה כתוב ה"ת ע"מ, כתב: "אמנם ראיתי לרמב"ן ולרבנו בחיי, שהעתיקו ג"כ לשון רש"י, כמו שהוא לפנינו...". ומשמע שחזר בו, מכוח דברי הרמב"ן ורבנו בחיי: (וע"ע על כך ב"עולת ראייה" ח"א, בהקדמה עמ' ח, וב"לנתבות ישראל" ח"א, עמ' קעז-קעה, ובקובץ "תורה בעל פה" כרך יא, עמ' כה, וב"נצני ארץ" – קובץ כתי"י וחדושים, שיו"ל ע"י תלמידים ובוגרים של ישיבת "מרכז הרב" – חוברת ז', אייר תשי"ן, עמ' 205, וחוברת ח', אדר תשי"ב, עמ' 242).

73. כתבי הרמב"ן ח"א, עמ' רמט.

74. דברים ל"ב, ח-ט.

75. שם ד', יט.

העמים – אשר חלק לכולם מזלות בשמים וגבוהים עליהם מלאכי עליון... והשם הנכבד הוא אלקי האלקים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות היישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו... והנה בחוצה לארץ אע"פ שהכל לשם הנכבד אין הטהרה בה שלמה בעבור המשרתים עליה... וזהו מאמרם של רבותינו⁷⁶ יכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוק⁷⁷, דהיינו שהקב"ה משגיח באופן מיוחד על ארץ ישראל ומשרה בה שכינתו. וכן כתב הרמב"ן במקום אחר⁷⁷: שה"שכינה שורה בארץ ישראל".

דבר זה מפורש בפסוקים נוספים. בפרשת מסעי נאמר: ⁷⁸ "ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה..." וביאר הב"ח: ⁷⁹ ש"קדושת השכינה שוכנת בקרב הארץ". ובפרשת עקב⁸⁰ נאמר: "ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה, תמיד עיני ה' אלקיך בה"⁸¹ מרשית השנה ועד אחרית שנה". וכתב שם רש"י: "והלא כל הארצות הוא דורש!... אלא כביכול אינו דורש אלא אותה וע"י אותה דרישה שדורש אותה דורש את כל הארצות עמה".

ה"נודע ביהודה"⁸² בהסבירו את המושג "שכינה" הביא את הפסוק בפרשת עקב⁸⁰ ואת פירושו רש"י שם וביאר את דברי רש"י: "ששם, בא"י – הוא מקום התמדת ההשגחה... וזה הפירוש שיהשכינה שורה בישראל שההשגחה שקרויה שכינה היא רק בישראל. וכל זה כשישראל עושים רצונו אבל בהתגברות חטאינו ופשעינו גלינו מארצנו ששם הוא מקום התמדת ההשגחה... וכן אמרו חז"ל במדרש: ⁸³ "ארץ ישראל ששם השכינה חונה". עוד אמרו במדרש אחר: ⁸⁴ "ארץ ששכינתו של הקב"ה בתוכה". מכאן חשיבותה של ארץ ישראל ומכאן גם קדושתה שהרי השראת שכינתו של ה' היא זו שמקדשת את המקום⁸⁵ ולכן חלק מהמצוות אינן מתקיימות אלא בה,⁸⁶ וישיבתה שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, וכל המצוות כולן עיקר קיומן בה. בנוסף לכך ישנן מעלות נוספות לא"י, רוחניות וגשמיות⁸⁷ וכולן נובעות מאותו מקור – השכינה השורה בקרב הארץ.

76. כתובות ק"י, ע"ב.
77. כדבריו אלו, רק ללא השאלה, כתב הרמב"ן גם בפירושו לויקרא י"ח, כה וכע"ז כתב גם הרשב"א בתשובותיו ח"א סימן קלד.
77. א. בראשית ל"ג, 9.
78. במדבר לה, לד.
79. או"ח סימן רח.
80. דברים י"א, יב.
81. השווה את הביטוי הנאמר על ארץ ישראל: "תמיד עיני ה' אלקיך בה", לביטוי הנאמר על בית המקדש, בתפילת שלמה: "להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה לילה ויום" (מ"א ח', כט וכע"ז בדה"ב ו', כ), ובתשובת ה': "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מ"א ט', ג, ודבה"ב ז', טז). ובתרגום יונתן שם תרגם "והיו עיניי וותהי שכינתי שריא ביה" (והובאו דבריו ברש"י וברד"ק שם).
82. מהדורא תנינא, חלק או"ח, סימן קז.
83. במדבר רבה ז', י.
84. "פרקי דרי אלעזרי" פל"ט.
85. עי' שו"ת התשב"ץ ח"ג, סימן ר', שם כתב "קדושת שכינה".
86. עיי"ש בתשב"ץ שכתב, שהמצוות התלויות בארץ, תלויות ב"קדושת המצוות", דהיינו הקדושה שבניי קידשו בזמן יהושע ובזמן עזרא ולא ב"קדושת השכינה", אך נראה שהכוונה היא, שאע"פ שחיוב המצוות התלויות בארץ נובע דווקא מהקדושה שקידשו בניי את הארץ למצוותיה, מ"מ, קדושה זו בנויה על גבי "קדושת השכינה".
87. עי' בספר שמות ג', ח, וברמב"ן שם, ובספר דברים ח', ז-ז, וברמב"ן שם, ובספר דברים י"א, י-יב ועוד. ובמסכת כתובות דפים ק', ע"ב-ק"יב, ע"ב, ובספר הייכוריי, מאמר שני, סעיפים ט-כב, וברמב"ם, הלכות מלכים פ"ה, הי"א וי"ב, ובספר "כפתור ופרח" פרק י', ובספר "ילקוט ארץ ישראל" ובאנציקלופדיה תלמודית, ערך "ארץ ישראל", וב"אוצר האגדה", ערך "ארץ ישראל", וב"ספר האגדה", עמי רפא-רצב, וב"שמעתי" 103, עמי 19-23, וב"שמעתי" 120, עמי 122-123 ועוד.

לסיוס, כשם שהקב"ה משרה את שכינתו על ארץ ישראל, כך משרה הקב"ה את שכינתו על עם ישראל,⁸⁸ וכשם שמחבב הקב"ה את ארץ ישראל, כך מחבב הקב"ה את עם ישראל, וכך אמרו חז"ל: "אמר לו הקב"ה למשה: הארץ הזאת חביבה עלי שנאמר 'ארץ אשר ה' אלקיך דרש אותה',⁸⁹ וישראל חביבין עלי שנאמר 'כי מאהבת ה' אתכם'.⁸⁹ אמר הקב"ה: אני אכניס את ישראל שחביבין עלי לארץ שחביבה עלי"⁹⁰⁻⁹¹.

88. עיי שמות כ"ה, ח ואלשיך הקדוש שם, שמות כ"ט, מה-מו ורמב"ן ורבנו בחיי שם, במדבר ה', גול"ה, לד ומל"א ו', יג; ברכות דף ז', ע"א; יומא נ"ו, ע"ב; מגילה כ"ט, ע"א ועוד.

89. דברים ז', ח.

90. במדבר רבה כ"ג, ז, ותנחומא מסעי ו'.

91. במאמר זה הוסבר מקומה של ארץ ישראל בספר בראשית ובתחילת ספר שמות בעקבות דברי רש"י בפתחתו לתורה, אבל ארץ ישראל נזכרת בכל התורה כולה וכך כתב הגאון ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסק בעל ה"אור שמח" ו"המשך חכמה": "אין לך פרשה בתורה שלא נזכרת בה ארץ ישראל! (מובאים דבריו בספר "לנתיבות ישראל" למו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל ח"ב עמ' קסז) ועיין על כך בספר "ישראל וארצו בתורה" לד"ר יהודה מוריאל ובחבורת "ארץ ישראל בתורה" לרב ישראל יעקובוביץ (הרב הראשי של חבר העמים הבריטי) (שני הספרים בהוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית ירושלים) ועיי גם בספר "בשבילי מקרא ורש"י" לר' מרדכי טרופר, עמ' 106-75.

ועיי בדברי ר' נחמן מברסלב בספר "נחל נובע" (ירושלים, תשכ"ט עמ' קעד): "מעלת ושבח קדושת א"י גדול ונורא מאד, עד שאי אפשר לשער כלל גודל מעלתה ושבח קדושתה כאשר אנו רואים שכל התורה כולה מראשה ועד סופה מלאה משבח ארץ ישראל. וכל ההבטחות שהבטיח ה' יתברך את אבותינו אברהם יצחק ויעקב היה העיקר על ירושת הארץ. וכן כל גאולת ויציאת מצרים עיי משה רבנו עליו השלום הכל היה כדי לזכות לבוא לארץ ישראל. מכל זה יכולים לראות ולהבין מרחוק מעלת קדושת ארץ ישראל ומעלת הזוכה לישב בה ואפילו לילך בה רק ארבע אמות. ועל כן אם היה האדם מאמין באמת בקדושת ארץ ישראל חלק מאלפי אלפים מכמו שהוא באמת בוודאי היה רץ ופורה לארץ ישראל בכל כוחו ולא היה שום מונע שימנעו" (מבוא בחוברת "אהבת ארץ" לרב נפתלי בר אילן).